

PADAVIMAI IŠ 1784 m. VILNIAUS VYSKUPIJOS DEKANATŲ APRAŠYMO

Vykintas Vaitkevičius

1784 m. birželio 27 d. Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis kreipėsi į dekanus, nurodydamas jiems iki rugsėjo pirmosios parengti topografinius dekanatų parapijų aprašymus¹. Jie turėjo tapti pagrindiniu šaltiniu, rengiant tikslų Vilniaus vyskupijos žemėlapi. Dekanai šį vyskupo pavedimą perdavė vykdyti klebonams ir įgaliotiems kunigams.

Parapijų aprašymuose pagal atitinkamai parengtą klausimyną buvo išvardijamos visos gyvenamosios vietovės (nepaisant jų dydžio ir priklausomybės) ir nurodytas atstumas tarp jų ir parapijos centro. Aprašyme turėjo būti nurodytos ir kaimynystėje esančios parapinės bažnyčios, miestai, pateikti svarbiausi duomenys apie miškus, upes, pelkes, ežerus, tvenkinius, malūnus, taip pat senovės paminklus. Ypač daug dėmesio buvo skirta keliams. Visi pagrindinėmis kryptimis iš parapijos centro vedantys keliai buvo aprašomi taip, kad skaitytojas galėtų lengvai išsivaizduoti savo paties kelionę: vieno ar kito kelio nuokalnės ir įkalnės, vingius, išsišakojimus, pakelėje esančias sodybas, smukles, kryžius, brastas, tiltus.

Vyskupijos kanceliarijai pateikti parapijų aprašymų originalai buvo suskirstyti pagal dekanatus ir surišti į vieną ar kelias dideles bylas. Vieno asmens ranka buvo parengti ir dekanatų parapijų aprašymų nuorašai, iš kurių sudarytos nedidelės atskiros bylos². Kaip ir galima tikėtis, nuorašai nuo originalo šiek tiek skiriasi. Juose bandyta kiek vienodinti rašybą, sudėlioti skyrybos ženklus, kur jų nebuvo, ir panašiai. Tad suprantama, jog kai kuriose vietose truputį pakito ir dalykinis turinys. Koks aprašymų pagrindu sumanyto parengti žemėlapio likimas, nėra žinoma.

Įvairūs duomenys apie parapijas, apklausiant klebonus, buvo renkami ir iki 1784 metų, ir vėliau³, tačiau informacija, surinkta Vilniaus vyskupijos žemėlapiui rengti, yra ypatinga. Tai neįkainojamas gyvenamųjų vietovių istorijos šaltinis. Be

¹ *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.*, sudarė ir parengė V. Jogėla, Vilnius, 2001, p. xiii.

² Plg. Dekanat Wilkomierski Rⁿ. 1784, *LVIA Senujų aktų rinkinys*, b. 19254; Dekanat Trocki Rⁿ. 1784, *LVIA Senujų aktų rinkinys*, b. 19248; Dekanat Poboyski Rⁿ 1784, *LVIA Senujų aktų rinkinys*, b. 18580.

³ Plg. *Panevėžio vyskupija: Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla*, redagavo vysk. K. Paltarokas, Vilnius, 1998.

to, jis suteikia įvairių vertingų duomenų apie miškus, upes, ežerus, kelių tinklą. Čia daug svarbaus yra lietuvių kultūros tyrinėtojai. Nemažai vietovardžių ir vandenvardžių anketose yra nežinomi iš kitų šaltinių arba paminėti juose pirmą kartą. Be to, jie dažniausiai lokalizuojami atstumo ir krypties nuo parapijos centro tikslumu. Nors figūroja daug lietuvių padavimuose gerai žinomų vietų, pavyzdžiui, Raigardas prie Švendubrės (*Bagno znaczniejsze Rajgrad*)⁴ ar Merkinės piliakalnis (*Góra Sypana w Samym Mereczu, nazwana Zamkowa*)⁵, tačiau pasakojamosios tradicijos faktai parapijų aprašymuose yra atsiktiniai ir reti. Iš tiesų klausimynas iš aprašymų rengėjų šių duomenų specialiai neprašė, todėl nereikia stebėtis, jog, pavyzdžiui, Kernavės klebonas, įsikūręs prie miestelio piliakalnių, apie juos nė neužsiminė!

Renkant duomenis senųjų Lietuvos šventviečių katalogui, dar 2003 metais buvo atidžiai peržiūrėta didelė topografinių parapijų aprašymų (originalų) byla, saugoma Vilniaus vyskupijos kurijos fonde⁶. Joje rasti du tekstai, mūsų manymu, svarbūs padavimų raidai pažinti ir fiksavimo istorijai tirti.

Pirmasis fragmentas pasakoja apie Vargulių piliakalnį Balninkų parapijoje (dabar Anykščių rajono ribose), kuris laikomas švedų karo su Rusija paminklu. Tai primena 1655 metų situaciją Lietuvoje, kai Rusijos kariuomenė užėmė rytinę Lietuvos dalį (Vilnių, Trakus, Kauną), o švedai – visą kitą. Tačiau priešingai negu tikėjosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikai, šių dviejų kariuomenių susidūrimas Lietuvos teritorijoje neįvyko, Vilniuje buvo palikta tik nedidelė rusų įgula⁷.

Pagal atsiktinius radinius piliakalnio papėdės gyvenvietėje archeologai jį datuoja VI–XIII amžiumi⁸. Kaip ir galima tikėtis, šis piliakalnis taip pat yra padavimų objektas. Pasakojama, jog pagonių laikais ant kalno buvo aukojama dievams⁹, piliakalnis iki šiol siejamas su švedų kareiviais¹⁰.

Antrasis fragmentas pasakoja apie Anykščių parapijos paminklus, esančius Anykščių apylinkėse, ir sieja juos su įvairiais kariniais susidūrimais. Konfliktai tarp Skirgailos ir Vytauto bei tarp Vytauto ir Švitrigailos, į kuriuos buvo įtraukti ir Vokiečių bei Livonijos ordinais, yra datuojami XIV a. pabaigos–XV a. pirmos pusės laikotarpiu¹¹. Kaip minėta, tariamas švedų ir rusų karių susidūrimas primena 1655 metų situaciją.

Prie Elmos upelio minima senovės vieta galbūt sietina su Šeimyniškių piliakalniu¹². Kryžiuočių kapai girioje prie Šeimyniškių kaimo galbūt sietini su Pašventupio pilkapiais, tačiau jų žvalgomieji tyrinėjimai žymesnių rezultatų nedavė. Šiandien jie nėra saugomos archeologijos vertybės.

⁴ *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat Grodzieński*, opracowała W. Werne-rowa, Warszawa, 1994, p. 52.

⁵ *LVIA Senųjų aktų rinkinys, b. 19248, l. 48.*

⁶ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 694, ap. 1, b. 3504.

⁷ M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys. *Lietuvos istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1988, p. 81–82.

⁸ *Lietuvos piliakalniai: Atlasas, t. 1*, sudarytojai Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, p. 106–107.

⁹ Ф. В. Покровский. *Археологическая карта Ковенской губернии*, Вильна, 1899, p. 107.

¹⁰ Plg. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 213, b. 197, l. 23 ir kt.

¹¹ Plačiau žr. *Lietuvos valdovai (XIII–XVIII a.)*, Vilnius, 2004.

¹² *Lietuvos piliakalniai*, p. 100–103.

Į šiaurės rytus nuo Anykščių dvarvietės pilkapiai šiandien nežinomi. Tiesa, iš artimiausių Anykščių apylinkių į muziejų pateko radinių iš suardytų IV a. griautinių ir V–VII a. degintinių kapų¹³. Tad kur nors miesto prieigose tikrai būta žmonių ūkinės veiklos metu sunaikintų arba iki šiol dar nerastų pilkapių.

Milysce Starobogof ołnai
 czojce nad Ełmą rzeczką
 niby & kamieni kamery:
 kanie jakiego podobienstwa
 Pod ziemienijkami wójny
 Stwa Piemianę w hufcy
 nad Smiętą Dreką są mo-
 gity narwane krzyżackie
 w wojny ut fortur mig:
 są dykietami Litt. Skir-
 garyda w wiodrygiem y
 Witod dem godie precin
 trych La chęta rzek na
 Smięcy Stronie na pod-
 nie Lano Lnac dępc Dobne
 Płodowanie niegnyś woy:
 ska, trych kas męgdy męy
 męcy w dierbie ofmudie
 riyt Lnacron ey Wielkosi
 kurhanami krzyżackie:
 mi Lomigcyel dę dotąd,
 La Dworem Stwa Smil:
 tryne na wjełod letni ja:
 sąc ture La pokern Dwor-
 mym w Pułcy powony:
 sący wawrakony Stwad
 Obotun ut fortur cawed:
 Kiego pome:

1784 metų Anykščių parapijos
 aprašymo fragmentas
 LVIA f. 694, ap. 1, b. 3504, l. 254

Kaip ir buvo galima tikėtis, 1784 metų topografiniai Vilniaus vyskupijos parapijų aprašymai (juose figūruojantys vietovardžiai, vandenvardžiai ir pavieniai pasakojamosios tautosakos faktai) rodo, jog padavimai tuo metu buvo gyvas ir visuotinis reiškinys. Iš kunigų parengtų aprašymų matyti, jog archeologijos paminklai (piliakalniai ir pilkapiai) paprastai buvo siejami su Lietuvos priešais: kryžiuočiais, švedais ir rusų kariais (*maskoliais*), nors nuo pastarųjų siautėjimo buvo praėję dar visai nedaug laiko. Tampa aišku, jog veikiančių personažų ir minimų įvykių ar realiųjų kaita padavimams XVIII amžiuje jau buvo būdinga. Tas pats reiškinys, žinoma, akivaizdus analizuojant XIX–XX amžiaus tekstus.

Nors fragmentiški ir negausūs, pasakojamosios tradicijos faktai 1784 metų topografiniuose parapijų aprašymuose taip pat svarbūs folkloristikos istorijos požiūriu. Tam tikru atžvilgiu tai ankstyvos užuomazgos tautosakos rinkimo darbo, kurio XIX amžiuje iš peties imsis inteligentijos atstovai, tarp jų ir kunigai.

Toliau pateikiami Balninkų ir Anykščių parapijų aprašymų fragmentai, nurašyti iš originalios bylos ir palyginti su nuorašais. Iš lenkų kalbos vertė publikacijos autorius, jį konsultavo Vilniaus universiteto Polonistikos centro lektorė dr. *Krystina Rutkovskaja*.

¹³ G. Zabiela. Anykščių apylinkių proistorė, kn.: *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*, Vilnius, 1992, p. 29–30.

Co do Starożytności: Jest Szaniec wysokosci Krokow 20 Szerokosci Krokow 30 Zarosły wielkim drzewem Dębowym, y Brzo[zo]wym usypany na Wielkiey gorze nad Böldoną Jeziozem na pułnoc leżącym, wysokosci Krokow do Jeziora 60, z kąd w Onczas Szwedzi obrone mieli przeciw Moskwie, tę górę od Jeziora Las Wielki Dębowy, Brzozowy Zastania od Południa Zaś y Zachodu Zimowego, Letniego, pole otwarte z wzgorami. <...> X. Tomasz Połujan. Pleban Bolnicki¹⁴. (Nuoraše: <...> Szwedzi obrone mieli przeciw Moskalom <...>).¹⁵

Apie senovę. Yra 20 žingsnių aukščiau, 30 žingsnių pločio įtvirtinimai, apaugę dideliais ąžuolais ir beržais. Supilti ant didelio kalno ties Baldono ežeru, esančiu šiaurėje, 60 žingsnių iškylančiu virš ežero. Anuo metu [būdami šiuose įtvirtinimuose] švedai gynėsi nuo Maskvos. Tą kalną nuo ežero skiria didelis ąžuolų ir beržų miškas, o iš pietų, pietvakarių ir šiaurės vakarų – kalvotas atviras laukas. <...> Kun. Tomašas Polujanskis. Balninkų klebonas. (Nuoraše: <...> švedai gynėsi nuo maskolių <...>).

Mieysce Starozytnosc oznaczajace nad Elmą rzeczką niby z kamieni Zamczyska niejakiego podobieństwo Pod Siemieniszkami Wsią St-wa Pienianę w Puszczy nad Świętą Rzeką są mogiły nazwane Krzyzackie od Woyny ut fertur między Xiązetami Litt. Skirgaylą, Swidrygielem y Witoldem gdzie przeciw tych za Świętą rzeką na drugiey Stronie na południe Samo Znać dosyc dobre Obozowanie niegdyś woyska, tych zas moglił miey więcey w Liczbie Osmdziesiąt Znaczney Wielkosci Kurhanami krzyzackiemi Zowiących się dotąd, Za Dworem Stwa Onixtynę na Wschod Letni jadąc tuz Za polem Dwornym w Puszczy poczynajacey się wyrazny Skład Obozu ut fertur Szwedzkiego przeciw Moskalom idącego gdzie y Kurhanow doyc Znayduje się więcey niemasz nic Ciekawego. <...> X. Stanisław Pruszek. Podproboszczy Onixtynski.¹⁶

Dėmesį patraukianti senovės vieta yra prie Elmos upelio. Panašu tarsi į kokią mūro pilį.

Prie Penionių seniūnijos Šeimyniškių kaimo, girioje prie Šventosios yra kapai, pavadinti Kryžiuočių kapais, iš karo tarp lietuvių kunigaikščių Skirgailos, Švitrigailos ir Vytauto laikų. Priešais juos, kitapus Šventosios upės, pietuose iki šiol žymi kitados buvusi kariuomenės stovykla. Ten kapų daugiau – maždaug aštuoniasdešimt, gana didelių, Kryžiuočių pilkapiais iki šiol vadinamų.

Važiuojant į šiaurės rytus nuo Anykščių seniūnijos dvaro, girioje už dvaro lauko žymus švedų, kariavusių prieš maskolius, stovyklos sandėlis, ten ir pilkapių gana daug yra. Daugiau nieko įdomaus nėra. <...> Kun. Stanislovas Prušakas. Anykščių vikaras.

¹⁴ LVIA f. 694, ap. 1, b. 3504, l. 344.

¹⁵ LVIA Senųjų aktų rinkinys, b. 18580, l. 17.

¹⁶ LVIA f. 694, ap. 1, b. 3504, l. 254–254v. Nuorašą žr. SA 19254 l. 54–55.